

N

Kuninkaallinen tele tasavallassa

1.

Nurmijärven Sanomien Makke esitti vuonna 1981 kuvallisen näkemyksensä siitä, mihin oli jouduttu, kun kirkonkylän postitoimiston seinään oli ilmestynyt teksti: POSTI TELE POSTIPANKKI. Kuvassa kaverukset Oskari ja Eemu ja heidän verikoiransa Pulle tarkastelivat tätä kylän uusinta ihmettä. Näin Oskari ja Eemu sanailivat:

— Tarkottaakohan toi että meidän postiin on saatu telekraaffi? Vai yleisö varten telefooni vai televiissio?

— Kun ei taira olla yhtäkä vaikka teleskoopilla hakis.

Oskarilla ja Eemulla oli sananselittäjän kykyä: he oivalsivat, mistä lähteestä tele oli postin perään tupsahtanut. Euroopan kielissä on jo kauan käytetty *tele*-alkuisia yhdyssanoja, joiden alkuosa juontuu kreikan sanasta *tele* 'kaukana'. Tavallisia ovat esimerkiksi *teleskooppi* 'kaukoputki' (ranskassa jo 1611), *telepatia* 'kaukotaju, ajatuksensiirto' (englannissa 1882), *teleobjektiiv* 'kauko-objektiiv' (ranskassa 1906).

Tämmöisissä yhdyssanoissa *tele-* on siis samaa kuin suomen yhdysosa *kauko-* tai *etä-*. Siitä on perimmältään kysymys myös kaksi vuosisataa sitten keksityn uutuuden, siivellisen optisen lennättimen, nimessä. Vuonna 1792 se näet Ranskassa sai nimen *télégraphe* (oikeastaan »kaukopiirturi»). Uuteen alaan, sähköviestin-

tään, lennätin liittyi heti kun keksittiin morsetus. Sähkölennättimen nimenä »*télégraphe*» tavataankin ranskassa jo 1842 ja sähkösanoman nimenä vastaavasti *télégramme* 1859. Toinen sähköviestin, puhelin, ilmaantui maailmaan pian sen jälkeen. Sen nimeksi tuli nopeasti *téléphone*, oikeastaan »kaukoääni». Bellin keksimän laitteen nimenä tätä sanaa käytettiin ranskassa jo 1876.

Suomen kieleen nuo vierauttaan hiukan jäykät termit eivät juurtuneet. Sanat silti suomeenkin tarvittiin. Kun uutisten sähkötyö alkoi yleistyä Krimin sodan aikoihin, ruvettiin Suometar-lehdessä 1855 sanomaan telegrafia kotoisesti *lennättimiksi* ja telegrammia *sähkösanomaksi*. (Myöhempi on kätevä *sähke*; se on Erkki Reijosen tekoa vuoden 1929 paikkeilta.) *Puhelinta* ehdotti Vihtori Peltosen (Johannes Linnankosken) Uusimaa-lehti 1897 siihen saakka ehdolla olleen telefonin sijaan. Aikansa sanat olivat kilpasilla: *puhelin* selvisi voittajaksi.

Kahdelle sähköviestintäkeinolle, lennättimelle ja puhelimelle, ei Suomessa aikoihin kaivattu yhteistä nimitystä. Aina-kin hallinnossa tultiin toimeen pelkällä *lennättimellä*. Jo Venäjän vallan aikana Suomeen oli perustettu lennätinlaitos, ja juuri sen alaan liitettiin itsenäisyyden alkuvuosina myös puhelin ja uusi sähköviestin, radio. Sitä perua jäi kaikki sähköviestintä myös 1927 perustetun posti- ja lennätinhallituksen toimipiiriin, ja niin siihen liittyi aikanaan semmoinenkin viestin kuin televisio.

Muualla oli sillä välin huomattu, että sähköviestinnän lajeille ehkä tarvitaan yhteinenkin nimitys. Saksalaiset ja unkarilaiset sorvasivat sen omista aineksistaan (*Fernmeldediens*t 'kaukotiedotuspalvelu', *tävközlés* 'kaukoviestintä'). Ranskalaiset puolestaan sepittivät telegrafin ja telefonin pohjalta jo 1904 termin *télécommunication* (samoin 'kaukoviestintä'). Tämä »telekommunikaatio» levisi laajalle: italiaan, espanjaan, englantiin. Saksan yli se harppasi myös Skandinaviaan: tanskaan ja ruotsiin se oli tulollaan kolmi- ja nelikymmenluvulla.

Nyt alkoi Skandinavian kuningaskunnissa uusi kehitys, jolle ei löydy vertaamuulta: ruvettiin käyttämään alkusanaa *tele-* siltään koko telekommunikaation sijasta. Ruotsissa olivat jo vuoden 1950 paikkeilla yleisiä semmoiset yhdyssanat kuin *teleteknik* (»teletekniikka»), *teleingenjör* (»teleinsinööri»), *televerk* (»telelaitos»). Ratkaiseva hyppäys tapahtui, kun Ruotsin kuninkaallinen lennätinlaitos (*Telegrafverket*) satavuotispäivänsä kunniaksi 1953 muutti nimensä. Siitä tuli nyt *Televerket*.

Jos Ruotsin kuningaskunnassa tapahtuu jokin uudistus, se yleensä käsitetään seurattavaksi edistykseksi myös Norjan ja Tanskan kuningaskunnissa. Norja noudatti Ruotsin esimerkkiä 1969; sinnekin saatiin *Televerket*. Tanskan posti- ja lennätinhallituksessa on vuodesta 1976 ollut toisaalta postiosasto, toisaalta teleosasto (*telestyrelse*). Pohjolan demokraattinen yhdenmukaisuus oli kuningaskuntien osalta toteutunut. Entä tasavaltainen Suomi?

Tällaisissa pohjoismaisissa asioissa Suomikin tavallisesti on varsin kuningasmielinen. Meidän posti- ja lennätinhallituksemme rupesi kuusikymmenluvun lopussa puhumaan varovasti »telealasta» ja »teletoinnista», jopa »teletaloista». Kansalaiset totutettiin seuraamaan »teletointia» ja maksamaan »telelaskujakin». Lopulta posti- ja lennätinhallitus muuttautui 1981 posti- ja telehallitukseksi.

Oskari ja Eemu siis ihmettelivät kehitystä yhden kirkonkylän näkökulmasta. Aihetta on yleisempäänkin ihmetykseen. Muutama havainto:

1) Pohjolan kuningaskuntien *tele* liittyy jonkinlaiseen perinteeseen: tavalliset sanat *telegraf* ja *telefon* ovat omista kielistä tuttuja. Suomessa ainoa kansanomaisen liittymäkohta on sanassa *televisio*. Senkö takia kaikki sähköviestintä piti muuttaa teletouhuksi?

2) Jos uutta sanaa käytetään, sen käytöllä pitää olla katetta. Oskari ja Eemu ihmettelivät, miksi maalaispostitoimiston seinässä on isotteleva sana *tele*, kun sei-

nien sisäpuolella ei kerran ole puhelinta eikä lennätintä, ei radiota eikä televisiota. Puhelinlaskut ja radio- ja telkkaluvat sinne voi maksaa, mutta voi ne maksaa pankkiinkin.

3) Jos kieleen kotiutetaan uusi sana, sitä on voitava myös taivuttaa. Oskari ja Eemu eivät tiedä, onko *tele*-sanaa taivutettava niin kuin heidän verikoiransa nimeä *Pulle* vai niin kuin sanoja *ele* ja *vale*. Onko uskottava teleä vai telettä, onko luotettava teleen vai teleeseen?

Pohjoismaisen vauhdinpidon hurmassa tapahtuu aina silloin tällöin kotisuomalaisia ojaanajoja. Niin tuntuu käyneen tässä telepuuhassakin. Yksi menijä sitä paitsi on jo ajamassa ohi: puheessa leviää vastustamatta se *tele*, jota kameramiehet käyttävät kauko-objektiiivista.

2.

Kun viranomaiset alkoivat käyttää lennättimestä, puhelimesta, radiosta ja televisiosta yhteisnimeä »tele», sattui ilmeinen ojaanajo. Olisivatko turman jäljet vielä korjattavissa?

Joillakin tahoilla niitä on koetettu korjata etsimällä kansainväliselle »telekommunikaatiolle» muuta, suussa sulavampaa vastinetta. Humauksenomaisesti on viime vuosina levinnyt sellainen sana kuin *tietoliikenne*. Sitä käyttävät eräät teollisuuslaitokset, ja yleistajuisiin tietokirjoihinkin se on jo ehtinyt soluttautua.

Yleiskielen kannalta tämä uudistus tuskin on suotuisa. Sana *tietoliikenne* on suomessa paljon vanhempaa perua, jo maailmansotien väliseltä ajalta. Se on alkuaan luotu saksan *Nachrichtenverkehr*-sanan vastineeksi, ja se on tarkoittanut kokoavasti *k a i k k i a* posti- ja lennätinalalla tunnettuja viestintäkeinoja: sekä postia että koko tuota »telekommunikaatiota».

Voidaan keskustella siitä, oliko *tietoliikenne*-sana tuohon alkuperäiseen tarkoitukseensa paras mahdollinen. Osumampi olisi voinut olla *viestiliikenne*; kaikki tietoliikenteen välittämät sanomathan eivät ole varsinaisia tietoja. Vähän oudolta tun-

Kielemme käytäntö

tuu myös jälkiosa *liikenne*. Normaalisti liikenne tapahtuu kulkuneuvoilla; jos sanotaan, että liikenne maassamme on kasvanut, tuskin sitä ymmärtää muuten kuin että nyt liikutaan entistä enemmän mm. autoilla ja junilla. Soittelu puhelimella tai television uutisvälitys ei jokapäiväisen kielitajun mukaan ole liikennettä.

Ei sitä muuten ole liioin rahan siirto pankkitililtä toiselle. Sitä on kyllä taannoin alettu sanoa »rahaliikenteeksi» tai »maksuliikenteeksi», mutta tavallisen kielenkäytön kannalta semmoinen tuntuu harhalta. Vanhat tutut *rahaliike* ja *maksuliike* saisivat riittää.

Kun *tietoliikenne* juurrutettiin alkupe räiseen merkitykseensä, tehtiin oikeastaan tietoinen merkityksen laajennus. Katsottiin siis postilla ja »telekommunikaatiolla» olevan niin paljon yhteistä, että kaikkea yhdessäkin voi juuri ja juuri sanoa liikenteeksi, vaikka kulkuneuvojen varassa liikkuu vain posti. 1966 käyttöön tullut sana *viestintä* olisi ehkä sopinut tuommoisen termin pohjaksi paremmin. Sen haittana on vain se, että ainakin yksinään se tarkoittaa vielä enempää: jopa ihmisen puhe on viestintää (viestien lähettämistä ja vastaanottoa).

Entä sitten se uusi telekommunikaatiota tarkoittava »tietoliikenne»? Jos on perinnäisellä tietoliikenteelläkin pikku rasitteita, niin sanan uudessa käytössä rasitteet kasaantuvat koko lailla sietämättömiksi.

Ensinnäkin nyt on lohkaistu entisen tietoliikenteen alasta pois juuri se puoli, joka antoi sanalle jonkinmoista olemassaolon oikeutusta: posti, aitoon liikenteeseen perustuva viestinsiirto. Asiat ovat kumollaan: sanovathan uuden »tietoliikenteen» puolestapuhujat liikenteeksi sitä järjestetyn viestinnän puolta, joka ei perustu kulkuneuvojen käyttöön, mutta nimenomaan estävät sanomasta liikenteeksi sitä varsin keskeistä puolta (postia), joka pyörii kulkuneuvojen varassa.

Toiseksi on sohautettu kielenkäyttöön häijy sotku. Ei vakiintuneilta sanoilta voi siepata entisiä merkityksiä pois käden käänteessä, vaikka sieppaus olisi perustel-

tavissakin. *Tietoliikenteen* tähänastinen merkitys on tuon keinotekoisesti supistetun merkityksen rinnalla yhä elinvoimainen. Lukiolaiset lukevat oppikirjoistaan Suomen tietoliikenteen vaiheista, ja silloin sana on perinnäisessä merkityksessään. Ylioppilastutkintolautakuntakin voi reaali-kokeessa kysyä maamme tietoliikenteen kehityksestä. Sattuuko kokelaalle jo virhe, jos hän lukee tietoliikenteeseen myös postin?

Tietenkään virhettä ei satu. Virhe on sattunut silloin, kun »tietoliikenteen» merkitystä kavennettiin alkuperäisestä. »Telessä» ajettiin ojaan, uudessa »tietoliikenteessä» ojasta allikkoon. Ja nyt tämä tärkeä termiasia olisi pelastettava kuiville. Mutta miten?

»Telekommunikaatio» on suomen kannalta kapulakieltä, pelkkä »tele» taas monesta syystä tolkuton. Mutta ainakin yksi ratkaisu on käden ulottuvilla. Lähtökohtanani on se, että seitsenkymmenluvun alusta on radiota ja televisiota aika yleisesti sanottu »sähköisiksi viestimiksi» ja niiden avulla tapahtuvaa viestintää »sähköiseksi viestinnäksi».

Ihan moitteetonta suomea nuo ilmaukset eivät vielä ole; emmehan puhu »sähköisestä liedestä» ja »sähköisestä lämmityksestäkään» vaan sähköliedestä ja sähkölämmityksestä. Joku ehkä huomasi, että alumpana jo ohimennen puhuin saman kaavan mukaisesti *sähköviestimistä* ja *sähköviestinnästä*. Tuntuivat sopivan runsaampaankin käyttöön. Ovathan kyseessä viestinnän muodot, jotka kauttaaltaan perustuvat joko sähköilmiöihin tai ainakin sähkömagneettisiin ilmiöihin. Niihin perustuu jopa optinen kaapeliviestintäkin. Näin eivät ihmiset vajoaisi telen ojaan eivätkä tietoliikenteen allikkoon; pääsisivät kiinteän kielenkäytön kamaralle.

Kohtuus tietysti on paikallaan näidenkin sanojen käyttelyssä. »Telekommunikaatiosatelliittia» ei tarvitse sanoa »tietoliikennesatelliitiksi» muttei »sähköviestintäsatelliitiksikaan»; riittää *viestintätekkökuu*, jopa *viestikuu*. Eikä posti- ja sähköviestintäalan hallinto-organisaatiota liioin

tarvitse naulita jokaisen postitoimiston seinään. Kun yleisöä opastetaan kielen sanoin, on opasteiden oltava kouraantuntuvia. Silloin ei tarvita luokitusta varten luotuja »telen» tai sähköviestinnän kaltaisia yläkäsitteitä.

Siispä: jos postitoimistossa jaetaan ja otetaan vastaan postia, seinään sopii sana POSTI. Jos siellä on lisäksi puhelupaikka, käy jatkoksi sana PUEHLIN, ja jos

siellä otetaan vastaan sähköitäkin, kuuluu seinään sana LENNÄTIN.

Kummempaa ei tarvita, ei varsinkaan »teleä». Oskari ja Eemu sen tajusivat; nyt olisi tärkeää, että saman tajuaisivat »teletoiminnan» byrokraatit. Virallisen laitoksen yleisöpalveluun kuuluu yleisön kielellinenkin palvelu.

TERHO ITKONEN